

А. Т. Баянова
(зав. Научной библиотекой архивом
им. П. Э. Алексеевой)

Малоизвестные рассказы Санджи Балыкова на калмыцком языке
DOI 10.22162/2587-6503-2018-3-7-102-113

* Статья подготовлена в рамках государственной субсидии — проект «Формирование полнотекстовых информационных ресурсов в современном научном и культурном пространстве» (номер государственной регистрации АААА-А18-118040490039-3).

С. Балыков — яркий представитель национальной литературы в калмыцкой эмиграции. В «Донской казачьей энциклопедии» (далее — ДКЭ) он представлен как «даровитый публицист и писатель калмыцкой эмиграции», заслуживающий «переиздания текстов — на добрый однотомник» [ДКЭ 1997: 402].

Он активно печатался во многих эмигрантских периодических изданиях: «Улан залат», «Ковыльные волны», «Казачий сполох», «Казачий голос», «Единство и независимость», «Казакия», «Вольное казачество» и др. под псевдонимами П. Калининков, Свой, С.Б., Шалвур Ниминов, Ш. Н., Дм. Вишняков, Кирилл Кречетников, Дм. Мансков, Аюл Манцынов, Илья Закопырин, Мих. Лазаренков, Ник. Опорин. До 1939 г. Санджи Балыков был редактором журнала «Казакия», издававшегося в Братиславе, пока болезнь не прервала его работу.

За рубежом были изданы его книги на русском языке – «Сильнее власти» [Балыков 1976], «Девичья честь» » [Балыков 1983], на английском языке – «Stronger than Power» [Balykov 1989] и «A Maiden's Honour» [Balykov 1990], которые вызвали неподдельный интерес не только у читателей, но и специалистов-литературоведов.

С творчеством С. Балыкова российские читатели познакомились в начале 1990-х гг. В журнале «Теегин герл» впервые были опубликованы рассказы «Возвращение», «Воспоминания о Зюнгарском полку» [Балыков 1993], а также книга «Девичья честь» Балыков [1993].

Р. А. Джамбинова вполне справедливо утверждает, что литературное творчество С. Балыкова, чей творческий путь «не устлан розами и состоялся на чужбине, вдали от своего народа», помогает «разрушить многие мифы, сложившиеся в нашей жизни», он интересен «своей

наблюдательностью, национальным мировосприятием, простотой и изяществом повествования, манерой письма» [Джамбинова 1993: 92].

За последние годы появились новые издания этого самобытного писателя: повести «Заламджа» (Элиста, 2013) [???], «Сильнее власти» (Элиста, 2014) [???].

Творчество С. Балыкова активно изучается исследователями. Анализ литературного наследия писателя дан в монографии Д. Ю. Топаловой [Топалова 2017]. Известный лингвист А. А. Бурькин на материале творчества С. Балыкова рассматривает калмыцкую лексику с точки зрения создания этнического и регионального колорита в русскоязычной калмыцкой литературе [Бурькин 2003].

У читателей сложилось мнение, и во многих источниках утверждается, что С. Балыков является русскоязычным писателем. К сожалению, немногие знают, что он прекрасно владел калмыцкой речью и писал рассказы на родном языке. Надеемся, что его рассказы на калмыцком языке станут объектом исследования лингвистов. Язык изложения интересен тем, что автор пишет на бузавском диалекте. Характерными диалектными признаками этого субэтноса являются:

- наличие губно-губного звонкого согласного б вместо губно-зубного звонкого согласного в: *кебтчкэд* (вместо *кевтчкэд*), *кебтэ* (вместо *кевтэ*), *добтлад* (вместо *довтлад*);
- наличие переднерядного гласного ө вместо переднерядного ү: *өмкэрэд* (вместо *үмкэрэд*);
- наличие заднерядного гласного о вместо заднерядного у: *йом* (вместо *юм*), *ховц* (вместо *хувц*), *һорвн* (вместо *һурвн*), *цоһар* (вместо *цуһар*).

Писатель часто употребляет разговорный стиль в своих рассказах. Одним из признаков разговорного стиля являются усеченные фонетические варианты слов, так называемый метаплазм, когда выпадают целые слоги в слове: например, *гед* (вместо *гihэд*).

В тексте встречаются русизмы: *чомдаһан* (от слова *чемодан*), *гордар* (от слова *город*) и др.

Считаем, что рассказы С. Балыкова на калмыцком языке требуют изучения как лексических, так и грамматических особенностей текста.

Источники и литература

Балыков С. Б. Девичья честь: историко-бытовая повесть. Мюнхен: Buchdruckerei LOGOS, 1983. 237 с.

Балыков С. Б. Сильнее власти: сборник рассказов. Мюнхен: Buchund Offsetdruckerei Stenzenberger, 1976. 141 с.

Балыков С. Воспоминания о Зюнгарском полку // Теегин герл. 1993. №3. С. 88–100.

Балыков С. Девичья честь: историко-бытовая повесть. Элиста: АПП «Джангар», 1993. – 283 с.

Балыков С. Б. // Донская казачья энциклопедия. Т. 1. Ростов-на-Дону, 1994. С. 401–408.

Бурькин А. А. Калмыцкие слова, южнорусская региональная лексика и калмыцко-русское двуязычие как средства создания этнического и регионального колорита в русскоязычной калмыцкой литературе (на материале творчества С. Балыкова) // Русская речь в национальном окружении: сб. науч. тр. Элиста: АПП «Джангар», 2003. С. 150–161.

Джамбинова Р. А. Шаги духовного примирения: к 100-летию писателя С. Балыкова // Теегин герл. 1993. №5. С. 91–104.

Топалова Д. Ю. Литературная деятельность калмыцкой эмиграции (1920-1930гг.) Элиста: КалмНЦ РАН, 2017. 244 с.

Balykov Sandji. Stronger than Power: a Collection of Stories. Bloomington: Mongolia Society, 1989. 142 p.

Balykov Sandji. A Maiden's Honour: a Tale of Kalmyk history and Society. Bloomington: Mongolia Society, 1990. 203 p.

Приложение.

Хаалһин дундурас

(рассказ этот посвящается моей дорогой жене

Дорджме и всем друзьям за их теплое участие во время болезни)¹

... Инэдтэ-шуугата, ик бүтү сүүрт суусн болнав. Намаг гиич кежэсн болна. Дуута сээхн домбрт биилэд, эңсг сэн ду соңсад жирһж бээсн болнав...

Нама[г] авхар мана эцк ирсн болж медгднэ. «Хотна үүрин көвудкүүкд цуглрчкад: «Чама[г] кулэж бээцхэнэ, босч нама дах!» — гед келчкэд, биилгсн, тавшгсн айта гидг зеерд һалзн мөрн деер мордад һарад йовхла, би гүн ишклэд, ардаснь дахж һарад йовнг гихлэ, минэн үр-хань Дорджма ардасм шүүрч бэрэд: «Хамаран йовнач?» — гед татна.

¹ В оригинале — на русском языке.

— Тэв, намаһичн мана хотн күлэж бээж, би эцкэн дахж йовх зөвтэв», — гед, зүткэд һарад одхлам, Доржмаам барун һартасм татад, Шамбан Жама: «Уй, ода хамаран пипадад һарад йовна! Ортн!» — гед гижгэрм шааһад, Балдановин Коня Жамад дем болад, гертэс Эрмелевин Самсон: «Ода хальмг эмиграцин сэн бавһачуд хамг чама сура бээхнь, яһад йовхинь хээж бээхмч?! Ор нааран, минэн үг эс соңслчн!.. — гед хэкрэд оркхла¹, би үкс гед өмөрэн ишкхлэ, нама татж түлкж бээсн баавһачуд намаг герүү авад орад одв...

Герт хэрү орад ирхлэ, Бадмин Делгр сээхн ке сувста² шурта³ цегдгэн өмсчкн, отхн Хоңһран өөрэн суулһсн, һартан ут күзүтэ шар ширтэ домбр авад, ярлзад инэхэд: «Биилх дурта болдвшта⁴, биилтн!» — гед айта цоклһ цокна.

— Ой, эн Делгр кезэнь домбр цокдгиг сурчксмб?» — гиж санад, сасвадад, зүркэн эмсхүлэд, сегсрэд, келэн цокад биилжл бээхлэм, мана эцкм хэрү үрвж ирэд: «Яһвч! Һар нааран, цаг болж йовна!» — гед хээкрэд оркхла, би чочад, гүүһэд һарад, эцкэн дахад йовув...

Тедүкн[д] һарчкад, ардм юмн⁵ шууглдад одхла, ардан хэлэн гихнь — мини Доржма элкэрн һазр дахад, оркрад уулжл кевтснь үзгднэ, наадк баавһачуднь зэрмснь ууляд, зэрмснь инэхэд, цуһар⁶ цаһан-цаһан альчурмударн нанур сэрвкүлэд, багтан зогсч бээснь үзгднэ. «Доржма ода уульж бээһэд, уурадл эс одхий? — гиж санад, цааран йовад йовнав.

Күрх һазр хол болсн болна. Сээхн сер-сер салькта, дулахн нарта, йовхд сэн өдр болна. Усни дольган мет дольгалгсн көк ноһан хальна. Деер теңгр көкрнэ, бархасн цаһан үүлн нүүнэ, богшада жиргсн жирһнэ...

Тиигэд зөвэр йовад, ундасад, ус уухм бээж гихлэ, өмн йовсн эцкм хажиһэд, нег салан экнүр дахулад, яшлын уңгас шоржңнад һарчасн цегэн киитн булгур авч⁷ ирэд: «Нэ, үүнэс у», — гинэ. Дөрв көлдэд кевтчкэд⁸, жиңсн уснас басл икэр уудгар ууһад: «Хух!...Яһсн сэн усмб!» — гед босад одхла: эцкчн уга, усчнчн уга, кеерчн биш, ноһан

¹ В оригинале — *окхла*.

² В оригинале — *совста*.

³ В оригинале — *шорта*.

⁴ В оригинале — *болдвштэ*.

⁵ В оригинале — *йомн*.

⁶ В оригинале — *цоһар*.

⁷ В оригинале — *абч*.

⁸ В оригинале — *кебтчкэд*.

герлтэ шамрта ут гидг өрэд өрөһөр дүүрң гемтэ, яхлсн-яалсн эмтн за-
агт нэрхн цаһан орн деер кевтнэв¹...

«Э!.. Би гемтэ, эндр элкэн удрулчксн кевтдг² биший, — гед сергэд,
ундасад, хагсад, модн болсн келэн халун амн дотран көндөһэд, — одак
хамг зүүдн бээж билтэл, — гед, дабрата³ зүүдн биш, би үкхцэв юмб⁴, —
гиж санад, нэ, ода тэвсн хөвөрн болхув, үкхлэрн эк-эцктәһән ханьцад,
хамдан бээдг болхла. му чигн бишж,» — гиж санад, унтн мартхин керг
санад, нүдән аняд унтхар седүв.

...Ик көндө өрө болна. Ханцан шамлчкад, ханзасн утаһан бурд-бурд
һарһчкад, ротаторарн тэвдгч нөмр «Цаһан өвсни дольган» барлжл
бөөһэд келжәнэ: Э-эх! Мөңгн уга гед — муухл юмнд эн, ода мөңгн
бээсн болхла, типографскар һарһад оркхла. айта юмн болх бээсн болхв
эн. Эндр урданд одад, дэкэд нег арвн-хөрн франкан⁵ тэвхм биший,
тиигжәһэд нег арвн миңн шүүһэд оркхла, журналан печатнар һарһад
оркх — гиж...

Тиигхләннь би келжәнэв: «Нэ, ода үлү сана санад. Килнц кед бөөл
уга, тер өмнкән шулуһар ке, би дэкэд нег статья дуусчанав, дарунь авч
барл», — гиж...

Нег өңцгтнь Степанов Санж нег чемодаһар⁶ дүүрң сав-сарх, альчур-
муд, орс баавһачудын нүцкн бий деерән өмсдг халатмуд үүмүлэд хуран
бээж: «Ой, эдниг хулдхар ноха кевтэ гермүд төгөлэд йовна гидг юмн
басл күчр юмн, а эс гүүдг арһ уга, хот идх кергтэ, хувц⁷ өмсх кергтэ,
көвүһән тежәх кергтэ, кезэ эн жизняс мөлтрж дурта үүлән кедг болхмб,
нам ода эн журналдан невчкн⁸ юм бичс гивчн, суудг зав болхш», — гиж
келжәнэ...

Цааранднь хэлән гихлэ — Хара-Даван Эрнжән бийән төгөлүлэд
дегтрмүд овалчксн, дунднь суучкад: «Чи, Шалвур, тер бичж бээсн
юман дуусхнь нанд һарч, городар⁹ төгөлж, Банзаровин „Черная вера“ и
Харузина хойр дегтр олж авч ирич. „Кочевой бытан“ дуусад ирүв, ода
тер хойр дегтр дуудчкхм билэ», — гиж...

¹ В оригинале — *кебтнэв*.

² В оригинале — *кебтдг*.

³ Русизм, форма орудного падежа от русской основы 'добро'.

⁴ В оригинале — *йомб*.

⁵ В оригинале — *хранкан*.

⁶ В оригинале — *чомдаһар*.

⁷ В оригинале — *хобц*.

⁸ В оригинале — *небчкн*.

⁹ В оригинале — *гордар* (русизм).

Цааранднь Уланов Бадма Шаповалин «Город и деревня» гидг дегтр хальмг келнд орчулж сууна. Бадма келж: И-и-и! Йир айта юмн эн, общественно-политическ үүлэр заниматься кенэв гих саната улст мэл эдл юмн эн, ода мана баахн залус украинск келэр ямаран сэн юмн бөөвүчн дуудж угал, дегэд седвэр угал, дегэд седвэр уга, сурһультаснь иигэд бөөцхэхлэ, яһдгчн манд, сэн болхв манд, ода энүг¹ хальмгар орчулчкад, нег арвн уштук барлчкад, күн болһнд өгхм биш”, — гиж...

Бадмин ард бийднь Эрмелев Дорж сууна. Нег немш келэр барлсн журнал авчкад: «Эн немш келн күчр юмн бөөжл эн, нам практическ күүндж эс сурхла, дегтрэр дасч юмн болш уга кевтэ, ода күүндж бөөх нег немш келтэ баавһала таньлдж, асхн өрүнд гуляд кен сурхас даву удэн уга», — гиж.

Тиигхлэнь цань директорин эмгнэ нег хуучн хувц ясч уйжасн Самсон келжэнэ: «Чи күүкд күүтэ таньлдх кергтэ болхла, тер Эрдне Калтыкановин ухалврар келжэсн, хажһр хамрта көгшн күүкн күүнлэ таньдгарн йовхмч, нань күүкд күүнлэ йовхм бишич», — гиж.

Бидн цуһар тус гилдэд, инэлдэд шууглдж бөөтл, мана эцк дэкэд ирэд: «Шалвур, һар нааран! Нама дах! Эндр эрт йовхмн, өцклдүр ора һарад, күрсн уга билэвидн», — гед хээкрэд оркхла, би: «Нэ, иньгуд, менд бөөцхэтн, би танла цааран болш уга болад бөвв», — гиж келэд, эцкэн дахад һарув...

Күрл һазр хол болсн болна, нама[г] көшсн бөөдл һарад, ард үлдэд йовхла, эцкм келнэ: «Нааран, минэн ард морд, мөрм сэн юмн, хойраһим бидничн даах», — гиж.

Мордхла, нанд му болн гисн болна. Би: «Уга, көшч йовхшив, Прагин утан-шоран хөөн эн теегин ки, ноһана, цецгэн үнр нанд сэн болжана», — гед, мордж өгч бөөхшив. Тиигэд йовжл йовад, нег юмнд бүдрэд одув...

Серхлэ, одачн сө, ухам орж һарад, бийм ик халута, бөөсн махмудм эмнь тасрад, хооласм халун ки һарад, эмсхлжл бөөжв...

«Нэ, одал үкнэ гидгчн болад ирв, яһв? Иигж зовжахар үкснчн деер, дөч күрн алдсн, олн юм үзсн, ода ямаран ик сэн юмн үзгдх билэ манд... ода цөөкн агчмд эмм һарх... Доржмам насни өрэлд билрэд бөөвш... мокшг, цөөкн мөңг ючн уга... Шамба ода һанцарн тоота, яахм, Эрнжэн, Санж эдн нанла эдл сэн нөкд түүнд болхн уга... Цагнь ирхлэ, цуһар үкдг биший... эн больниц дотр минэн зерлг ю хээсм..., тер шумрин² деер

¹ В оригинале — үнүг.

² В оригинале — шумрин.

юн шар шалвртэ китд суухмб..., хух, ус, ус..., сестра! Я хци¹ воду! — гед дуудсан меднэв, цааранднь дэкэд харңһуртв...

Эцкэн дахад йовад йовсн болнав. Зуг ода эцкм нанас хол заагт йовад йовна, мөрнь биилэд, тавшад, жолаһан булалдад, мана эцк эрэ торһаһад, нама дайлчкад-дайлчкад йовад йовна. Би кецң-кецң гед өөрдж йовад, тасрад үлдх арһ хээһэд йовнав. Нег ик хальсн торһн болсн ноһата гүн салаһар орад ирүвидн. Минэн барун талас нег цаһан хувцта европеец күн үзгдэд, нанла ханыцх бөөдлтөһөр шидрдэд, бийчн терүгэр бара татад, хажиж одад: «Откуда идете? — гихлэ, толһаһан зээлнэ. Орс биш гед: «Парле ву франсе», — гихлэ, ду һарчахн уга. «Спик ю инглиш?» — гивв чигн, хэрү өгш. «Ода ямаран күн болдм эн? — гед. — Разумите чешски», — гед оркхла: «Ё, ё! Я сам чех, ви знаете чешски», — гед, байрлад одв...

Тер хоорнд мана эцк эрг өөдөн һарад, үзгдхэн уурад одв, би тер чехин һартас авчкад, хэрү үрвэд зулад, салаһар бултад, усар орад, яшлар мөлкэд һарув ирэд...

Гүүһэд йовж, нег балһсна захд ирэд, захин герүр ус сурж уухар орад ирхлэ, саак намаг гиичлүлдг, эмиграцин сэн баавһачуд минэн Доржмаг ухаһинь саатулж сууцхаж. Намаг орад ирхлэ: «Хэлэ, хэлэ, эн бишив, ирх терчн гиж чамд келэ билүвидн», — гед, инэлдэд одцхав. Доржма босад намаг күзүдв. «Бээсчэ, ус ас, ундасад үкж бөөнэв», — гивүв.

Нүдэн секэд хэлэхлэ, өр цөөһэд бөөж. Палатын ах сестра нанур хэлэчкэд: «Тель мате лепши, в ноци било шпатне, тель ух мужете лжичку чае», — гед, нег мөңгн ухр цэ амндм кев... Бийм тогтнад, зуг чинэн алдрад бөөж... Хаалһин дундураc орув билтэлв», — гиж санад байрлув.

(Ковыльные волны. 1933. № 6. С. 20–22)

Цевг өвгнэ тууж

Номар өгсн нерн Цевг болв чигн, Чон гидг нерэдлтэ бээсмн. Чон гиж эн өвгиг харадан нерэдсн биш билэ: авч идж шүүрүн хэлэцтэ, дөрү зузан хар буурл үстэ, даларн аршм үлү, алд делм урһцта, күнд ишкэ делтэ, жир хол давад, далндан өөрдэд одсн болвчн, үйнь чаңһ, шүднь хурц өвгн билэ. Тер Чон-Цевг гидг өвгн.

¹ Хци (чешск.) — хочу.

Бидн, бичкн көвүд, тер өвгиг эрк төгөлж уусн саамднь дахн йовж, кезэңк-язаңкан келхлэнь, чиндг, соңсдг билэвидн. Ода санхнь, тер хамгнь соңсад бээм дүнгэн соньн юмн бээж. Эврэн сэн келмрч өвгн, кезэңкэн келхлэрн, авлцад, тер хамгнь өцклдүр болсн болад, цуснь халад, нүднь гилвкэд, көшхэн медл уга, бийлэрн учрсн олн зүүл юм биднд негл ик залуст келжэхлэ әдл келдг билэ.

Нег хаврар мана икәр һарсн сән амтта әркәс жирмгтәһинь һурвн¹ ик хар сеңсәр дарчкад, нег кезэңк йовдлан биднд келв.

— Нам арвн долатадм мана, сәәни орнд одгсн эцкин сән иньг өвкәсн Годлг гиж, хулхач, маляч кевәрн нер дүрслсн, әрүн дундын на-ста, сән залу бәәсмн... Ода теднәхнәс салтр бәәдг, угаһинь меджәхшив. Тиигәд нег манад ирхлэнь, би тарһн мөрнә бозд тәвсн, икл давста борц тәвчкәд, ноһана бодьгар негл әркәс кен бәәж, суржанап ирәд:

— Та мана аавин иньг бәәсн болхла, нанд дөң болж, намаг бийләрн әдл сән залу болһтн, намаг бийян дахулж көлд орултн, танла нег сөөһин йовдлд йовс гиләв, — гиж.

— Негнд, одачн бичкнч, хойрт — ода саамднь цаг хүврәд², сән хулхач — сән залу болдган уурад, баавһаларн зерглдәд һазр малтад, царин бааста сүл мошкад, хуухр-хуухр гиһәд, асхн-өрүнднь эәдмг-шиидмг ууһад бәәснднь тоомсрта болж һарн гижәх кевтә, — гед, залу намаг хәрү цокна.

Би болл уга сурад бәәнәв. Тиигәд сүүлднь залу келнә:

— Нә, сән, ода баахн көвүнә үрмд хәрүләд яахв, зөв, мөрән белн ке, ииг дахулнав, — гиж.

Тер өдрәс авн ик байрта, үүрин көвүдләрн нааддган уурад, мөрән ноһани сәәнд чидрләд, өрүн болһн өөмүләд, өдр өнжәд тохад, удаһар хатрулад, оошкинь батрулад, хол йовдлд тәвхд бәәнәв...

Тиигәд нег дола-арв хонжаһад Годлг мана үүдәр асхн шидр өңгрж йовад: «Цевг, бәәнч?» — гед дуудна. «Бәәнә», — гед, адһн-шидгн гүүһәд һархла, залу келжәнә: «Нә, аяртан, бүрүл тасрсна хөөн мөрән тохад, өрмгән һанзһлад, Көглтә салан әкнүр күүнд үзгдл уга һарад ир, би тенд чамаг күләжәнәв», — гиж.

Би зүркм цокад, хоолдм хот орл уга, асхн болһн күләһәд бәәнәв. Асхнднь, нарн орад, хо бүрүл тасрад, хотна мал кевтәд ирсн алднд, әкдән: « Дарук хотнур нааднд оджанап », — гед келчкәд, әрвхәр эмәл, өрмгән авад, мөрән тохж унад, Көглтин сала хама бәәнәч гед, хатрад,

¹ В оригинале — *һорвн*.

² В оригинале — *хөврәд*.

довтлад¹ харнав ирэд. Удл уга экнд ирэд, ишкрэд оркхла: «Чон, чивч», — гед Годлг яшл заагас мөрэн көтлэд һарад ирв. Түүнэсн мордад, намаг дахулад, салаһас һарчкэд, йовж йовад, Годлг келжәнә:

— Хулхач залу юмн-юмнд орхнь, һазрч болх зөвтә юмн... ай-стан нама[г] дахад йовл уга, өмнән-ардан хэләһэд, ю үзсэн темдглэд йовдмн... Кеер йовх күүнд юнчн учрдмн. Кемр көөлдән-халлдан болад, нама[г] сумн тусад, эс гихлә, мөрн бүдрэд болну, би бәргдэд, чи нанас ханцад одвчн, чи һанцаранчн герән олж, хәрх зөвтәч²... одар темдглэд, салькар кирцэд, һолын урслһар кирцэд, ноһана урһцар, альва бас юмар һазр шинжлгддмн, — гиж.

Тер үгнь дотрм нанд бәәх сежг орулад оркв, зуг би, ода йовхшив гиж зутрхдан ичәд: «Соңсчанав», — гед, дахад йовад йовнав. Үннәрнь келхлә, үксн эцкән, мөрн эрә үзгдх харңгуд, эжго теетт хама юм темдглһн бәәх билә, терүл Годлгасн салж одчкув гихләрн, дөрәһәсн хол һарл уга йовад йовнав...

Эклж нарн орх талагшан хатрад һарсан медләв, цань яһад, хама-ран йовж йовхан алдув. Йовадл йовनावидн, йовадл йовनावидн, зөвәр удаһар хатрад чигн аашनावидн, өврдгнүлэдчн авनावидн, кесг сала һатлуvidн, ямаран дүңгә һазрт йовсиньчн медсн угав, ик удан йовсн болж медгдлә. Генткн өмн нохан дун соңсгдад бәәв...

«Нә, ода саак һазртан өөрдэд ирүvidн», — гиж санж йовнав.

Цааранднь невчк йовс гед, хотнур өөрдж ирэд, бидн мөрдәсн бууһад, эмәлән сәвәд, невчк амраһад, олң-татуринь татад, чаңһачкад, Годлг келнә:

— Нә, чи, Чон, һосан тәәлчкәд, шуңһрцган эвкчкәд³, маляһан авад, эн хотна зүн захин герүр живж одад, зел деерәснь хэләһэд, цар бәәхлә, нег пар цар эн олсар холвад, тууһад авад ир. Тиигәд болх, эн саамдан бидн хол һарч чадш угавидн, чинән зүрк батшаж, иигтл-тиигтл царар терчн болх, — гиж.

Би зүркән цокулад: «Одал хулха кенә гидгчн энл кевтә», — гед, һосан тәәлэд, һанзһлчкад, живәд һарнав, ирэд, мөлкж йовад, санжанад: «Эн шиңкән һарсн күн мөрни өөр үлддмн гидвшв. Годлг нама[г] йовулад, бийнь мөрч болад үлддг кергнь юмб? Шууган болхла, намаг мөрән авад олж одх гиж санжахмб, яһжахмб?» — гиж.

Шалтан уга хотна захд күрәд, хальмг герин өөгүр мөлкәд, зел деер одад, шаһаһад хэләһэд, өвринь бәрж үзәд йовж, зергләд, кевтсн хойр

¹ В оригинале — *добтлад*.

² В оригинале — *зөбтәч*.

³ В оригинале — *эбкчкәд*.

далдһр гидг царла харһад бәәвүв. Номһн цармудыг өврәрнь холвад, босһад, көтләд авад һарув... Тиигәд Бодлгуран авч ирхлә, Годлг тагчг мордад, нама[г] дахулад, цармудан тууһад һарна. Зөвәр удан тагчг йовчкад суржана:

— Нә, Чон, хулһа кехнь ямаран, икәр әәвч? — гиж.

— Яа, йир, нохан баасн бәәж хулһа келгнтн, нам сонһн үүл биш, унтж одсн хотнас хойр номһн цар тууһад авчкад, сән залу болсн болад йовхнь ке йовдл биш, иим болһла, нам йовж тус уга, — гижәнәв өмнәснь.

— Яһлав¹, биичн чама[г], шинкән һарсн көвүг яһж әәмшгтә, шүрүтә йовдлд орулхв гед бәәвүв. Бәәжә, цаачн үүнд орхнь сонһчн үүл үзхч, — гижәнә залу. «Тиимчн билтәл», — гиж санжанав.

— Нә, чи ода үүнәсн герән олхч, хама йовхинь меджәнчи? — гиж суржана Годлг.

— Уга, — болна би.

— Япа, яһлав! Одачн хулһа кех болад угач. Зүркн бәәнә чамд, зуг хурц тоолвр чамд орад уга, ода нег жил хотндан шаһалцад, цань нег хойр жил хотна күүкд-берәд даһад нәр-наадар өңгрүлчкәд, тиигәд ода нег һурвн-дөрвн жиләс сән залун үүл чамд үзүлнәв. Ода эн хойр царан цаачн яарм болһла, ирсн арсмчнрт хулдад, бийдән нег сән мөр ав, нанд юмн керг уга, — гижәнә Годлг.

— Нә, — гижәнәв.

Тиигәд бас цагтан йовж-йовж, оln салас һатлад, өр гегән шидрдәд ирсн саамд, эврә хотндан күрәд ирүвидн. Годлг хәрв. Би хойр царан эврәннь малла² ниилүлчкәд, мөрән чөдрлчкәд, герин һаза цар тергн деер эмәләрн ор ясч авад унтув...

Унтж-унтж серн гихлә, нарн тәкин маңнад һарад бәәж, мана эк намаг: «Бос-бос, Чон, сөөнә хойр царичн хулһа авч бәәж кевтә, юңгад гихлә, геснь һом, ардк бийнь хоосн һодлсн, өврәрн му олсар холвата бәәж, — гиж келжәнә.

«Эн сонһн юмб», — гиж санад, босад, цармудурн одад хәләхлә... тиим, мана хойр цар көөврт орснь лавта³.

— Сөөнәк мини олсн цармуд яһла? — гед хәләхлә, юмн уга... Тиигәд шинкән Годлгта ямаран зог болсинь медәд: «Буйн болтһа, күүнд бичә келитә, — гед сурж-сурж әкәсн амн үгинь авув...

¹ В оригинале — *яһлаб*.

² В оригинале — *малмудла*.

³ В оригинале — *лабта*.

Тиигн гихнь, намаг «хулхад дахултн» гед сурад арднь орад бөөхлэ, бичкн юмиг яһж хундахв гед, нама[г] дэжж сурш уга болһаж цөкрэхэр дахулж һарад, теегүр, мана хотнас хол һарһл уга, дахулад йовж-йовж, Көглтэ салаг адһарн арв наар-цааран хойр һатһһад, көтлж-көтлж, хэрү хотнур авч ирэд, эврэм ээл деерэс цармудым авхулад, күүһүр дахулж-дахулж авч ирсн бөөж. Түүнэ хөөн эцкэн хулха кехэр седһн бөөх билэ, аман зуурад бөөвв...

Тиигэд Чон-Цевг эн туужан дуусчкад: «Алькв, Шалвур, мел амм хагсад бөөвш, тер әркәсн дәкәд нег цөгц кевчн, би чамд дәкәд нег йовдлан келсүв», — гив.

(Ковыльные волны. 1932. № 4. С. 40–42).

Цаһана шалтан

Гашун дөчтэ. Нег нүднь сохр. Өмссн хувцнь киртэ, һоснь далжң, таһр — угатя. Эн хамгин учрар Гашуна авальнь өңгрж одхла, дэжж гер авдгнь ик түрү болв. Күүтртән тавн бий баавһад седәд, тавуладнь һолгдәд, холшлад хөөн гихлэ, һанцарн болад, угатяд күч-көлгнчн уга болад бөөв. Тавн жил бийәр йовад оркв.

Гер дотркнь бузр болад, зүн бийднь үмкәрәд¹, шора-бог хурад, һазакнь тарад, үрәд, тавн үкр, ааһ-шанһнь хот-хооларн оралдад, түүндән даргдәд, гертәсн һардгньчн уурад, түндән баһ-саһар иждәд бөөв.

Санхд, баавһа угачн бөөж болх болж медгдәд, зуг сө болад оркхнь күүкд улс зүүднднь орад Гашуниг зоваһад бөөнә.

Орчлң килнцтэ эс биш, Гашун иигәд-тиигәд хоша-холва бөөсн әәл әмтнә герин күүкд улсла чигн иньгләд одхар седв, зуг саак му дүрсн, сохр нүдн уга-яду болад, негчн күүкд күн Гашунаһур чик хәләж өгл уга бөөнә. Тиигәд бөөһәд бөөж, Гашун сөөд босад, үкүгән уудлад, нежәд цә уудг сеңсәр орс әрк босад дарчкад, унтдг болв. Зуг зүүднд ордг баавһачуд әрлж бөөхм уга.

«Һә цаг болжана! Баавһачудын дур сурна гед, кишва болдг орсин йоснд орад әрлж бөөцхәвидн. Өмәрән болхла, таассн күүкд күүгән нег сө нөкдмүдән дахулж мордад, геринь өргәдчн булаһад авад иржәхлэ, маңдуртнь төрл-төрснь некж ирәдл, шаб-шуб маляһар цокмуш боладл, әрк-чигәһән ууһад, йөрәһәд хәрж оддг билә. Ода болхла, баавһа одхшив гихлэ, буласн күн зарһд одхмн эс гинү? Эзән зальгг, түүрмд

¹ В оригинале — *өмкәрәд*.

орн-орн баавһа авчаслчн!» — гед келэд суудг болв.

Тиигэд нег тоолдг сарин асхн Гашун герт күүнэ кегүлсн һанзин ө авч сууһад, нег юм ухалжаһад, мис-мис инәһэд, һанзан оркад, гер дотраһурн йовад бөөвө. Бодхд, нег сән юм олчскн кевтә.

Тер хоорнд өдр, сө өңгрэд, Цаһан болв. Цаһан болһн Гашун әркиг басл ууж, уульж, агсмнж, дуулж, уудьвран¹ һарһж авдг бөөсмн. Эн Цаһанла болхла Гашун цаһана өмн² өдрәс авн гемтәд кевтж одна.

«А, хәәмнь, һанцхн бийтә юмн гемтхлә юн болна», — гед, хоша-хол-ва күүнә өмтн ирәд, ус буслһж өгәд, Цаһаһинь һарһад, гер дотркинь хураһад, сәвүрдж өгнә.

Гашун хансн темдг медүлхәр эмгиг басл әркәр шахна, зуг өмгн хойр-нег уучкад: «Ода кү әркәр шахл уга, цааран тагчг кевтжә! Уснчн өмнчн бәәнә, би төрлмүдән төгәлнәв», — гед, һарад йовж одна.

Цааранднь шидрк улснь ирәдл, золһад, негнь тииг, негнь ииг гед, селвгән зааһадл, әрк-махнасьн идәдл-ууһад һарад бәәцхәнә. Тиигэд асхн болв. Гашун арвн жиләс авн нааран шинкән Цаһан сарин нег шинлә эрүл торад бөөв.

Асхн бүрс гихлә, Гашун босад, хувцлад, адһн-шидгн нег бичкн хот идәд, нег бичкн әрк дарчкад, һарад йовв³. Нег герт орж ирхлә, герин эзнь уга, баавһань согтад унтж одсн бәәнә. Зуг күүкн көвүн хойрнь гертән сууцхана.

«Эн Цаһана нааднд гүүл уга гертән ю кежәхмтә? Һарч йовтн, Бальжрад наадн дуулад орж одв», — гинә Гашун.

«Уга, бидн гертәсн эндр һарш угавидн. Цаатн өмтн ирх, баавмдн согту, бичә һартн гилә», — гед күүкн көвүн хойр Гашуна үгд орсн уга.

Түүнәсн һарад, дарук герт орхла, залунь согту, баавһань эрүл. Гашунд әрк кеж өгәд, гиичлүләд һарһв. Һурвдгч герүрнь орж ирхлә, баавһань согту шал унтж одсн, залунь эрүл бәәнә. Тиигэд Гашун адһад, негл кү хәәж йовх юмн кевтә, арв һар гермүдәр орад, хәәж йовсн юман олсн бәәдл һарсн уга. Чон сөөни өрәл алднд гермүдин шам унтрад, хот тагчг болхла, Гашун герүрн хәрж йовад, бийән харалж йовна: «Зуурм хуурмг һарһ, сохр доск! Цаһан сарин нег шинд әркчн уул уга, согту баавһачн олл уга чадвч, кишвә күн. Чамаг, хәрәд делүһән корпитл эс уудг күн», — гиж.

(Ковыльные волны. 1934. № 8. С. 20–21).

¹ В оригинале — *уудьман*.

² В оригинале — *өмнө*.

³ В оригинале — *йовб*.